

16 Губський С. І. Цит. праця. С. 68.

17 Якимович Б. Цит. праця. С. 94.

18 Там само.— С. 94.

19 Голубко В. Зазн. праця.— С. 8.

Федір Проданюк

(м. Київ)

БУДІВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОГО ФЛОТУ В ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Останнім часом посилюється інтерес як вчених, так і широкої громадськості до малодосліджених сторінок вітчизняної історії. Особливу зацікавленість істориків викликають питання військового будівництва української армії та флоту. Нашою метою є показати діяльність керівних органів УНР щодо формування дієздатного військово-морського флоту, акцентуючи увагу на найменш дослідженому її періоді, а саме — на процесі його створення в грудні 1917 — квітні 1918 рр.

Біля витоків українського руху на Чорноморському флоті стояв створений ще 1905 р. в Севастополі нелегальний гурток «Кобзар». Його членами були офіцери-українці, а також викладачі севастопольських навчальних закладів. До керівного ядра цієї нелегальної організації входили полковник адміралтейства В. Савченко-Більський та корабельний інженер капітан М. Неклієвич. Очолював цю організацію директор Севастопольської жіночої гімназії В. Лашенко. Основною формою діяльності гуртка «Кобзар» була культурно-просвітницька робота серед українського населення Криму.

Лютнева буржуазно-демократична революція в Росії сприяла активізації українського національного руху в армії та на флоті. Зокрема, на Балтійському флоті був утворений Український воєнно-морський революційний штаб Балтійського флоту». В його роботі брали активну участь лейтенанти Михайло Білінський та Святослав Шрамченко. Завдяки діяльності цього штабу на крейсері «Світлана» та деяких міноносцях було піднято український національний прапор. Восени 1917 р. штаб визнав своїм головним завданням пере-

вести крейсер «Світлана» та ескадрові міноносці «Україна» і «Гайдамак» під українськими прапорами на Чорне море¹.

У 1917 р. значним впливом користувалися моряки-українці й в Каспійській флотилії. Вони створюють тут Українські Ради.

Особливого поширення набув український національний рух на Чорноморському флоті, який налічував 1917 р. 100 бойових кораблів і майже 40 тис. матросів й офіцерів. Понад 75% матросів флоту становили колишні селяни українських губерній. Значним був відсоток українців і серед жителів Севастополя. Адже в 1917 р. тут проживало понад 80 тисяч чоловік, з них 65 тисяч — росіяни та українці. Серед 22 національних груп, які проживали 1917 р. на Кримському півострові, найчисельнішими, крім татар і росіян, були й українці. Зокрема, в Перекопському повіті українці становили 22% населення, в Євпаторійському повіті — 21,1%, в Феодосійському — 11,5%².

Провідником українського національного руху в Криму і на Чорноморському флоті був гурток «Кобзар», який з березня 1917 р. почав легально діяти у Севастополі. Керівництво цього гуртка стало ініціатором скликання у квітні 1917 р. в Севастополі загальних зборів українців-моряків, на яких було створено Раду Української Чорноморської Громади. Головою Ради обрали В. Лашенка, а його заступниками — вчителя М. Коломійця та матроса М. Пашенка. При Раді Української Чорноморської Громади було утворено ряд секцій, що їх очолили члени гуртка «Кобзар». Зокрема, на чолі військової секції став М. Неклієвич, освітню секцію очолили В. Лашенко і В. Савченко-Більський, а агітаційно-пропагандистську — підполковник В. Богомолець та матрос М. Пашенко. Рада мала свій великий національний прапор (жовто-блакитний), а у військової секції був запорозький малиновий стяг із білим хрестом на ньому.

З перших днів свого створення Рада Української Чорноморської Громади розгорнула активну діяльність. Це дало можливість вже наприкінці квітня 1917 р. організувати майже на всіх кораблях Чорноморського флоту українські корабельні ради чи гуртки. Серед них найбільш чисельними і впливовими були ради лінійних кораблів — «Іоан Золотоустий», «Ростислав» і «Св. Євстафій»; крейсерів — «Пам'ять Меркурія», «Кагул» і «Прут»; мінної бригади та міноносця «Завидний».

Варто відзначити, що зростанню авторитету Ради в Севастополі сприяло й лояльне до неї ставлення командуючого Чорноморським флотом адмірала О. Колчака.

Важливим центром українського національно-визвольного руху на Чорноморському флоті, поряд із Севастополем, була Одеса, де 1917 р. українські матроси і офіцери утворили військовий кош. Під впливом національного руху перебував броненосець «Синоп». Й цілком закономірним є те, що саме представник цього військового корабля матрос Пилипенко брав участь у роботі Українського національного конгресу, що проходив 6—8 квітня 1917 р. у Києві. Саме на цьому форумі було вперше оголошено, що матроси-українці Чорноморського флоту готові не тільки підтримувати Центральну Раду, але й захищати українські інтереси³. Рада Української Чорноморської Громади встановила тісні контакти з Центральною Радою. Делегати від Чорноморського флоту брали активну участь у всіх трьох українських військових з'їздах (травень, червень, жовтень 1917 р.). Саме завдяки їм III Всеукраїнський Військовий з'їзд прийняв рішення домогтися від Тимчасового уряду «у Балтійському флоті укомплектувати деякі з кораблів виключно командами української національності, а Чорноморський флот поповнювати й далі виключно українцями»⁴. Контролювати цю справу мав Український Генеральний військовий комітет. Безпосередньо цими питаннями займався член президії комітету та завідувач справами флоту матрос С. Письменний.

Весною 1917 р. Тимчасовий уряд негативно сприйняв посилення українського руху на флоті і в армії. Зокрема, в Одесі командування вирішило змінити екіпаж непокірного українського броненосця «Синоп». Матросів-українців, яких було відправлено на інші кораблі, замінили росіянами.

Тривалий час Генеральний військовий комітет не мав можливості надати конкретної допомоги морякам в українізації кораблів Чорноморського флоту. Адже ці питання він мусив узгоджувати з російським командуванням та керівництвом Тимчасового уряду. Крім того у серпні 1917 р. в Севастополі був сформований Центральний комітет Чорноморського флоту (Центрофлот, ЦКЧФ), який зосередив у своїх руках управління всіма російськими кораблями на Чорному морі. На нього покладалися завдання підтримки боездатності флоту та проведення його демократизації. Чорноморський Центрофлот підпорядковувався Центральному

комітету Всеросійського військового флоту, який, в свою чергу, перебував під контролем Тимчасового уряду. ЦКЧФ толерантно ставився до просвітницької роботи, яку проводила Рада Української Чорноморської Громади серед матросів-українців, вбачаючи в цьому один із напрямків демократизації флоту. Однак він був категорично проти українізації на кораблях Чорноморського флоту. Під тиском представників ЦКЧФ І Загальночорноморський з'їзд, що проходив у Севастополі восени 1917 р., прийняв резолюцію, за якою дозвіл на проведення українізації флоту могли дати лише Всеросійські Установчі збори.

У жовтні 1917 р. Генеральний Секретаріат відправив свого представника Д. Антоновича в Крим для ознайомлення із станом справ на військових кораблях, що знаходилися в Севастополі. Важливість цієї поїздки для Центральної Ради пояснювалася ще й тим, що український рух на флоті почав втрачати свій потенціал, більшовики, проте, посилювали вплив на моряків. Одночасно на деяких кораблях Чорноморського флоту моряки самі почали піднімали синьо-жовті прапори. Прикладом для них був крейсер «Світлана», який на Балтиці встановив український національний прапор. За ініціативою Української Чорноморської Ради 12 жовтня 1917 р. у Севастополі було проведено День підтримки дій моряків крейсера «Світлана», коли екіпаж міноносця «Завидний» підняв український прапор замість андріївського. Моряки міноносця ухвалили: встановити тісні контакти з Українським військовим комітетом⁵.

Події в Севастополі змушують керівництво Центральної Ради та Українського військового комітету виробити чітку програму дій для здійснення українізації Чорноморського флоту. Це питання було також винесено й на III Всеукраїнський військовий з'їзд, що проходив з 20 жовтня по 1 листопада 1917 р. у Києві.

В останній день роботи з'їзду було прийнято рішення про утворення Морської генеральної ради та ухвалено її статут. Рада визнавалася представництвом всіх політичних партій і організацій українських моряків та портових робітників Чорного й Балтійського морів. Морська генеральна рада складалася з 20 членів, які одночасно ставали членами Центральної Ради. Вони також мали право направити одного свого представника до Малої ради. Очолив Морську генеральну раду В. Лотоцький⁶.

Восени 1917 р. значний авторитет у Криму мали три впливові сили, які так чи інакше прагнули заручитися підтримкою моряків Чорноморського флоту. Це, перш за все, Рада Української Чорноморської громади, татарська національна партія «Міллі-фірка» та Севастопольська рада військових і робітничих депутатів. Остання перебувала під значним впливом більшовиків та лівих російських есерів.

У листопаді — грудні 1917 р. Севастопольська рада військових та робітничих депутатів намагалась змусити керівництво Центрофлоту та командуючого Чорноморським флотом направити на допомогу червоним загонам на Дону ті кораблі, де українці становили понад 70% персонального складу екіпажів. Ці заходи були спрямовані на те, щоб послабити вплив Ради Української Чорноморської громади, допомогти Червоній Армії у боротьбі з генералом Каледініним та зміцнити своє становище в Севастополі. Поряд з цим більшовики сприяли тому, щоб частина кораблів вирушила на допомогу «встановлювати» радянську владу в Україні. Зокрема, матроси кораблів «Гнівного», «Пронзительного» та «Капітана Сакена» взяли під свій контроль Маріуполь, чим допомогли більшовикам проголосити радянську владу в місті. Лише принципова позиція Ради Української Чорноморської громади та радіограма з Києва 31 листопада 1917 р. від Морської генеральної ради не дозволили більшовикам здійснити повною мірою свої плани. Адже в телеграмі зазначалося: «Морська Генеральна Рада рішуче забороняє усім морякам-українцям брати участь в караючих експедиціях, які посиляються на Донщину. Українці не можуть того робити, що противно ідеї федералізму, Донщина — Федеративна одиниця, в справі якої втручатися ми не маємо права»⁷.

Більшовики зазнали поразки й 5 грудня 1917 р. на спільних зборах Центрофлоту; Виконавчого комітету Севастопольської ради військових, робітничих та селянських депутатів; Ради Української Чорноморської громади Великоросійського Віче; Польського кола; Татарського і Молдавського комітетів й представників штабу командуючого Чорноморським флотом. На цих зборах представники найбільш впливових організацій Севастополя засудили керівництво Радянської Росії, яке розпочало війну проти УНР, та висловили свою підтримку Центральній Раді у її боротьбі з агресором. Більшістю голосів була підтримана пропозиція Ради Україн-

ської Чорноморської громади направити до Києва на підтримку Центральній Раді загін із 700 моряків⁸.

Під впливом Ради Української Чорноморської громади перебували міноносець «Завидний», крейсер «Пам'ять Меркурія», дредноут «Воля» та ряд дрібних кораблів. Восени 1917 р. активізувала діяльність татарська національна партія «Міллі — фірка», яка ставила своєю метою самовизначення Криму та висунула вимогу: «Крим для кримців». 10—13 грудня 1917 р. у Бахчисараї з ініціативи цієї партії відбувся Установчий з'їзд кримсько-татарського народу (курултай), який обрав національний уряд — Раду директорів та ухвалив Конституцію Кримської Народної Республіки. Новий уряд почав формувати власні збройні сили, які мали зупинити наступ більшовиків. Поряд з цим кримський штаб намагався залучити на свій бік Чорноморський флот. Однак останній зайняв нейтральну позицію.

Після прийняття III Універсалу Центральної Ради та проголошення Української Народної Республіки керівництво Генерального Секретаріату зосереджує увагу на створенні власного військово-морського флоту. За ініціативою голови українського уряду В. Винниченка та Генерального секретаря військових справ С. Петлюри це питання було винесене на засідання Генерального Секретаріату 27 листопада 1917 р. Після тривалого обговорення було ухвалено: «1. Визнано бажаним українізувати Чорноморський флот і взяти його до своїх рук. 2. Утворити окреме морське секретарство та залагодити справу з іншими автономними краями, що прилягають до Чорного моря. 3. Генеральному секретареві Голубовичу доручено негайно виїхати до Одеси, де він мав перебалакати у цій справі з представником командуючого Чорноморського флоту». Поряд з цим до Севастополя було направлено делегацію представників українських організацій, яку очолив Герасимович⁹.

До цього питання Генеральний Секретаріат повернувся 7 грудня 1917 р. під час звіту В. Голубовича про поїздку до Одеси та зустріч там з претендентом на посаду начальника штабу Румунського фронту генералом Незнамовим. В. Голубович запропонував: «Негайно утворити морське секретарство, для організації котрого можна використати офіцерів морської служби. Одночасно розпочати українізацію флоту шляхом часткової мобілізації на 75% сучасного складу флоту. Два-три броненосці і кілька міноносців, укомплектовані

українцями, добре організованими, може стати кращою бойовою силою, ніж весь теперішній дезорганізований флот.»¹⁰

На засіданні Малої ради 21 грудня 1918 р. було затверджено рішення про створення Генерального Секретаріату морських справ та призначено його керівником українського соціал-демократа Д. Антоновича. Наступного дня на засіданні Генерального Секретаріату було розглянуто план діяльності нового відомства, яке мало завідувати Чорноморським флотом.

Члени Центральної Ради ухвалили рішення, згідно з яким військово-морський флот УНР повинен охороняти берег Української Республіки і тих держав, що з нею межують берегом Чорного моря. Утримання флоту повинні взяти на себе всі ті держави, інтереси яких він охороняє. Було визначено, що для цієї мети досить двох броненосців і флотилії міноносців з командою 10—12 тисяч матросів. Решту кораблів мобілізувати і перетворити на державний торговельний флот, розвиток якого лежить в ближчих інтересах Української Республіки. На потреби Генерального секретарства морських справ уряд УНР асигнував 150 тисяч карбованців¹¹.

У вітчизняній історіографії утвердилася негативна оцінка діяльності Генерального секретаря морських справ Д. Антоновича. Зокрема, автори «Історії українського війська» дали йому таку оцінку: «...Людина цивільна, може, й переповнена добрими бажаннями, але в морських справах цілком безпорадна, бо це мусив бути партієць-соціаліст»¹². Справді, Антонович не мав ніякого досвіду не лише в морських, але і у військових справах. Мають рацію також ті, що стверджують: головним критерієм підбору кадрів була партійність, і досвідчені моряки, яким належало б зайняти посади у відомстві, не могли туди потрапити, якщо не належали до соціалістичних партій. Однак при цьому слід пам'ятати, що такі ж звинувачення можна було б висунути до переважної більшості генеральних секретарів УНР. Поряд з цим, можливості керівництва Генерального секретаріату морських справ обмежувалися тією обставиною, що тривалий час лідери Центральної Ради у питанні про долю українських частин в Бессарабії, на Дону, Кубані, Чорноморщині та в Криму, а також щодо створення Чорноморського флоту не мали чіткої позиції. Вони передбачали вирішити їх долю на майбутньому конгресі народів Російської федерації. В грудні 1917 р. всі

прекрасно розуміли, що на позитивне вирішення цього питання можна сподіватись лише в майбутньому. Адже Центральна Рада мала дбати про захист УНР від наступу більшовиків Росії.

Незважаючи на заслужену критику Генерального секретаріату морських справ, його апарат на чолі з Д. Антоновичем здійснили перші кроки у будівництві українського флоту. Було вирішено питання про перевезення гідронавігаційної школи з Баку на український берег Чорного моря. За ініціативою Д. Антоновича Центральна Рада асигнувала 300 тисяч крб. для купівлі вугілля кораблям українського флоту, що знаходились в Одесі. 10 січня 1918 р. у Києві Генеральний секретаріат морських справ провів I Український морський з'їзд¹³.

14 січня 1918 року Центральна Рада прийняла Тимчасовий закон про флот Української Народної Республіки, яким було ухвалено: «Російська Чорноморська флота — військова і транспортна — проголошується флотою Української Народної Республіки і виконує всі обов'язки по охороні бережжя і торгівлі на Чорному і Азовському морях»¹⁴. Положення Тимчасового закону були давно назрілими. Реальні умови для їх проголошення створилися ще влітку 1917 р., але на початку 1918 р. провести такий закон в дію було надзвичайно важко. Адже в Севастополі повним ходом йшла більшовизація флоту.

Друга частина Тимчасового закону, очевидно, була написана на замовлення соціалістів і просто перекреслювала першу частину. У ній йшлося про скасування примусової служби на флоті Української Народної Республіки і запровадження служби лише за контрактом. На підставі цих пунктів було видано накази про демобілізацію кількох призовів, що боляче відбилось як на боєздатності флоту, так і на українському рухові на ньому.

Аналізуючи цей закон, знову слід нагадати, що хибні положення були не лише помилкою провідних діячів Центральної Ради, а й відгуком на страждання солдатських і матроських мас. Вимоги демобілізації і соціальних реформ йшли знизу, вони і були зафіксовані у другій частині Тимчасового закону. Загалом же, закон став відправною точкою до державної морської політики України у 1918—1920 рр.

Серед причин, що завадили Д. Антоновичу розпочати роботу по будівництву національного військово-морського

флоту, однією з головних стала урядова криза в першій половині січня 1918 р. Українські соціал-демократи вийшли з складу уряду, а новий кабінет на чолі з есером В. Голубовичем не мав цілковитої підтримки у політичних партій України. Чи не тому ряд міністерських портфельів залишився вакантним, а посади народного міністра морських справ взагалі не було. Реально не міг займатися цими питаннями й новий народний міністр військових справ І. Немоловський. Адже перед ним стояло завдання створити українські військові частини, які могли б зупинити наступ більшовиків та придушити повстання робітників заводу «Арсенал». Однак і він недовго займав цю посаду. На засіданні Ради народних міністрів УНР 29 січня 1918 р. виконувати обов'язки народного міністра військових справ було доручено одному з лідерів партії українських есерів полковнику О. Жуковському¹⁵. Останній багато зробив для будівництва української армії, був членом Генерального військового комітету, а з листопада 1917 р.— товаришем Генерального секретаря військових справ.

У січні 1918 р. Центральна Рада переживала скрутні часи. Однак і в цих умовах керівництво УНР не забувало про необхідність мати для України власні військовий та торговий флоти. Українська делегація на переговорах у Бресті внесла до тексту «Додаткового договору УНР з країнами Четверного союзу» 27 січня 1918 р. положення, які гарантували їй повернення захоплених німцями і австрійцями торговельних кораблів колишньої царської Росії.

14 лютого 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів з ініціативи голови уряду В. Голубовича були ухвалені умови мирного договору між Україною та Радянською Росією. Зокрема, було вирішено добиватися, щоб Крим залишився під впливом України. Крім того, 8-а стаття проголошувала: «Весь флот на Чорному морі належить (також і торговельний) тільки Україні»¹⁶.

Можливість приєднання Криму до України передбачала й 3-я стаття Закону Центральної Ради «Про адміністративно-територіальний поділ України», затвердженого 6 березня 1918 р. Зокрема, в ній зазначалося, що «остаточним розмежуванням Української Народної Республіки з сусідніми державами число земель може бути змінено»¹⁷.

Як уже відзначалось, з січня 1918 р. у складі українського уряду не було посади народного міністра морських справ.

Після повернення Центральної Ради до Києва у березні 1918 р. питання будівництва військово-морського флоту спробувала знову взяти під свій контроль Морська генеральна рада. Зокрема, її голова В. Лотоцький видав ряд наказів по флоту, які він підписав як народний морський міністр. На ці документи Рада народних міністрів зреагувала миттєво. Це питання було винесене 9 березня 1918 р. на засідання українського уряду. За пропозицією В. Голубовича було ухвалено резолюцію такого змісту: «Рада народних міністрів доручає виконуючому обов'язки військового міністра п. Жуковському тимчасово виконувати обов'язки міністра морських справ». У новому складі українського уряду, затвердженому на засіданні Малої ради 24 березня 1918 р., О. Жуковський так і залишився виконуючим обов'язки народного міністра морських справ¹⁸.

В умовах, коли основна частина кораблів Чорноморського флоту знаходилася в червоному Севастополі, зростає значення Одеси. Саме це місто в березні—квітні 1918 р. стає центром створення Українського військово-морського флоту. Безпосередньо цими питаннями займався командуючий Одеським військово-морським портом капітан другого рангу М. Озеров.

Перебіг політичних подій наприкінці квітня 1918 р. на території України не дозволив керівництву УНР завершити роботу щодо формування Українського військово-морського флоту. Однак попередня робота керівництва військово-морського відомства сприяла тому, що 29 квітня 1918 р. в Севастополі кораблі Чорноморського флоту підняли український національний прапор.

Отже, як свідчить проаналізований матеріал, саме в період правління Центральної Ради були закладені підвалини майбутнього українського флоту.

¹ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) — 4 вид., змін. і доп.— Львів., 1992.— С. 423.

² ЦДАВО України, ф. 1077, оп. 1, спр. 36., арк. 5—6.

³ Вісті з Української Центральної Ради.— 1917.— № 3.— Квітень.

⁴ Там само.— 1917.— № 6.— Травень.

⁵ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Зазн. праця.— С. 435.

- 6 Нова Рада.— 1917.— 3 листопада.
- 7 ЦДАВО України. Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 92—93.
- 8 *Савченко Г. П.* Українізація Чорноморського флоту і Севастопольський Центрофлот // Українська державність: історія і сучасність.— К., 1993.— С. 198—199.
- 9 ЦДАВО України, ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 97—99.
- 10 *Там само.*— Арк. 119—120.
- 11 *Там само.*— Арк. 121—122.
- 12 *Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З.* Зазн. праця.— С. 435—436.
- 13 Нова Рада.— 1918.— 14 січня.
- 14 ЦДАВО України. — 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 143.
- 15 *Там само.*— Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 7.
- 16 *Там само.*— Ф. 1063, оп. 1, спр. 7, арк. 5.
- 17 Вістник Ради народних міністрів Української Народної Республіки.— 1918.— 15 березня.
- 18 Робітнича газета.— 1918.— 26 березня.

Станіслав Бушак

(м. Київ)

УТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ГЕОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ — УКРАЇНСЬКОГО ГЕОЛОГІЧНОГО КОМІТЕТУ (1918 Р.)

Український Геологічний Комітет (УКРГЕОЛКОМ) був першою державною українською професійною геологічною організацією, що перебувала на фінансовому утриманні уряду УНР. Як установа, він почав функціонувати з 1-го лютого 1918 р., коли при владі в Україні була Центральна Рада, яка 9 (22) січня 1918 р. прийняла доленосний IV Універсал про цілковиту незалежність України. З виникненням незалежної української держави саме життя поставило завдання — створити державну геологічну службу. Цю діяльність розпочала досить невелика кількість людей — справжніх професіоналів, безмежно відданих своїй справі. Тому їх зусилля з роками дали гарні плоди: дякуючи їм, сьогодні в Україні існує могутня добре розбудована професійна геологічна галузь, яка забезпечує країну більшістю мінеральних ре-